

מעמדה האזורי של איראן - השפעה מתרחבת בצד חולשות

אפרים קם

בשנים האחרונות חלו שינויים חשובים במעמדה האזורי של איראן. שינויים אלה, שהתבטאו בהרחבת השפעתה ומאחזיה במרחב המזרח התיכון, סייעו לה בחתירתה לביסוס מעמדה כמעצמה אזורית מרכזית בו וכבעלת תפקיד מוביל בעולם המוסלמי. שאיפה זו של איראן נשענת על היותה מדינת מפתח באזור, הממוקמת בצומת גיאוגרפי חשוב, בעלת עבר אימפריאלי ותרבות עתיקה שאוכלוסייתה ושטחה מהגדולים במזרח התיכון, וכן על פוטנציאל כלכלי גבוה ויכולת לבנות עוצמה צבאית ניכרת, ובכללה עוצמה לא קונבנציונלית. שאיפת איראן להגמוניה אזורית מונעת גם על ידי תפיסת האיום של המשטר, המושפעת מהטראומה של מלחמת עיראק-איראן, מדאגתה לאבטחת הפקת הנפט וייצואו, ובמיוחד מהאיום האמריקאי על בכורתה במפרץ ועל עוצמתה האסטרטגית. ואכן, מוקד הדאגה של המשטר האיראני כיום הוא ארצות הברית, שהגבירה בעשור האחרון את נוכחותה הצבאית באזור והנתפסת בעיניו כמאיימת על יציבותו ושרידותו ועל מעמדה האזורי של איראן. תפיסת איום זאת וחתירת איראן להגמוניה אזורית מחייבות אותה, בראייתה, להשפיע על עיצוב סביבתה האסטרטגית הבלתי יציבה, ובמסגרת זו לצמצם את השפעתה של ארצות הברית במרחב ולהביא לסילוק כוחותיה מקרבת גבולותיה.

חתירת איראן להגמוניה אזורית אינה אופיינית רק למשטר האסלאמי הנוכחי בטהראן. גם משטר השאה פעל לבניית איראן כמעצמה אזורית. ואולם, בעוד שהשאה תפס את החתירה להגמוניה במונחים אסטרטגיים, המשטר הנוכחי באיראן תופס אותה גם כחלק מבניית מערכת חדשה של סדר אסלאמי. הוא מאמין שבניית איראן כמעצמה אזורית דרושה לו כדי להגן על העולם המוסלמי, לקדם את ענייניו ולהשתמש בו כמרכיב בחיזוק עוצמתו. לשם כך עושה המשטר הנוכחי – בשונה מקודמו – שימוש

במרכיב האסלאמי של מדיניותו, ובכלל זה בקהילות השיעיות במרחב. עם זאת, ובשונה מהעשור הראשון של שלטונו, המשטר מדגיש כיום פחות את הצורך לייצא את המהפכה האסלאמית למדינות מוסלמיות אחרות, גם משום שנכשל בכך עד כה וגם משום שהוא מודע לחרדות ולנזקים שהדגשה זו יצרה במדינות האזור.

המשטר האיראני הצליח לקדם את שאיפותיו הבסיסיות גם נוכח ההזדמנויות שנקרו לו בשנים האחרונות בסביבתו האסטרטגית. מזה כמה עשורים, העולם הערבי מצוי במצב של חולשה בולטת ואין לו יכולת מספקת להתמודד עם הבעיות העיקריות העומדות בפניו, ובכללן האיום האיראני, והיכולת להשפיע על ההתפתחויות המרכזיות באזור. לתוך חלל זה נכנסו מדינות לא-ערביות – איראן, טורקיה ובמידה מסוימת גם ישראל – המנסות להשפיע על סדר היום המזרח תיכוני. לאיראן, המייצגת הבולטת של השיעה בעולם המוסלמי, מסייעת גם העובדה שמשקלם של השיעים – למרות היותם מיעוט לא גדול בעולם המוסלמי – עלה במידה ניכרת בעשור האחרון, בעיקר עקב ההתפתחויות בעיראק ובלבנון.

הזדמנות נוספת ששיחקה לידיה של איראן היא העובדה שעיראק נעלמה כשחקן מרכזי במרחב המפרץ. עיראק הייתה בעבר הגורם האזורי העיקרי שאיזן ובלם את איראן, בעיקר לאחר שאיראן הפסידה במלחמה ביניהן בשנות השמונים של המאה העשרים. מצב זה השתנה לחלוטין בעשור האחרון עם תבוסתה של עיראק במלחמת המפרץ הראשונה וכיבושה על ידי ארצות הברית ב-2003, כשאיראן את כל עוצמתה הצבאית וחלק חשוב ממעמדה והשפעתה המדינית. במצב שנוצר, אין כיום גורם אזורי היכול לבלום את התרחבות השפעתה של איראן במרחב. גם ערב הסעודית ומדינות המפרץ הקטנות, המודאגות מאד מפעילותה של איראן, ובעיקר ממאמציה להשיג נשק גרעיני, נעדרות יכולת להציב משקל נגדי אזורי מולה ופונות לארצות הברית לפעול לעצירתה.

יתר על כן, ארצות הברית מפגינה חולשה בטיפול בבעיות המזרח התיכון. לאחר ששנות התשעים עמדו בצל קריסתה של ברית המועצות וקביעת מעמדה של ארצות הברית כמעצמת העל היחידה, התבלטו בעשור האחרון דווקא חולשתה במזרח התיכון והאילוצים המוטלים עליה. קשייה של ארצות הברית השתקפו בשקיעתה בסבך בעיראק ובאפגניסטאן, בכישלונה עד כה לעצור את תוכנית הגרעין של איראן, בחוסר הצלחתה לסייע לקידום התהליך המדיני הישראלי-פלסטיני, ובטיפול המזגזג בזעזוע העובר עתה על המשטרים הערביים.

לידי איראן נקרו כמה הזדמנויות נוספות, לא בהכרח ביוזמתה, והיא לא אחרה לנצל גם אותן. כאלו היו התפרקותה של ברית המועצות, שהסירה מעל איראן איום

אסטרטגי רב שנים ופתחה בפניה הזדמנות להרחיב את השפעתה במדינות אסיה המרכזית והקווקז, השינוי במדיניותה של טורקיה ותפיסת השלטון ברצועת עזה על ידי חמאס.

עיראק ואפגניסטאן: ארצות הברית משחקת לידי איראן

התערבותה הצבאית של ארצות הברית באפגניסטאן בשלהי 2001 ובעיראק ב-2003 עוררה דאגה חמורה במשטר האיראני, שחשש שהפלת שני המשטרים האסלאמיים שבשכנותו והצבת כוחות אמריקאיים גדולים בקרבת גבולותיו יהוו תקדים למהלך צבאי של ארצות הברית גם באיראן. דאגה זאת הוחמרה כאשר איראן מצאה עצמה מוקפת מכל עבריה במדינות הקשורות בארצות הברית, שבחלקן אף מוצבים כוחות אמריקאיים גדולים יחסית, היכולים לשמש בסיס לתקיפת איראן. מתוך חשש זה עצרה איראן באורח זמני את תוכנית הגרעין הצבאית שלה, עד יעבור זעם.

ואולם ככל שהזמן עבר, התברר למשטר האיראני כי ארצות הברית אינה ממהרת לבצע מהלך צבאי באיראן, עקב הסיכונים ואי-הודאות הכרוכים בו. מותר להניח שהחשש האיראני מפעולה צבאית אמריקאית כנראה לא נעלם לחלוטין, והוא אף גובר מפעם לפעם כאשר הממשל האמריקאי מאותת שהאופציה הצבאית "לא הוסרה מעל השולחן", אבל הרושם הכולל הוא שהמשטר באיראן מעריך כיום שסבירותה של תקיפה אמריקאית נגד אתרי הגרעין שלו בתנאים הנוכחיים היא נמוכה.

יתר על כן, המשטר האיראני מיהר לקלוט את היתרונות הגדולים הטמונים במצב שהתפתח בעיראק, והבין שנוצרה שם ההזדמנות הגדולה ביותר עבורו. ממדינת אויב, שלפני שני עשורים היוותה את האיום החמור ביותר על איראן, הפכה עיראק לזירת ההשפעה החשובה ביותר שלה, עקב התהפוכות שחלו בה. מעל הכל, סילוק משטר צדאם חוסיין והתהליך הדמוקרטי שארצות הברית מובילה בעיראק, הפכו את השיעים לגורם המרכזי בה והעניקו לאיראן הזדמנות היסטורית לבנות לעצמה מאחז והשפעה בעיראק. במקביל, חולשת הממשל המרכזי בעיראק, לעומת כוחן של המיליציות העדתיות החמושות, מאפשרת גם היא לאיראן להפעיל בה את מנופי השפעתה ולקדם את האינטרסים שלה.

איראן הציבה לעצמה כמה מטרות בזירה העיראקית. ראשית, היא חותרת לכך שעיראק תישלט על ידי משטר שיעי מקורב אליה, על בסיס שמירת כוחו ועליונותו הפוליטית של הרוב השיעי במדינה. לשם כך תמכה איראן בכניסת הארגונים השיעים בעיראק לתהליך הדמוקרטי שהובל על ידי ארצות הברית ועודדה אותם להתאחד לגוש

שיעי שינהיג את הממשלה. שנית, לאיראנים חשוב מאד שעיראק תישאר מדינה חלשה מבחינה צבאית, שלא תיצור שוב איום עליהם. מהצד האחר, האיראנים מעוניינים שעיראק תישאר מדינה יציבה ומאוחדת, משום שפיצולה עלול לעודד מגמות פיצול ואי-יציבות גם באיראן, בעיקר בקרב המיעוט הכורדי בה. הפתרון מבחינת איראן הוא הקמת מדינה פדראלית חלשה בעיראק, שתישלט על ידי השיעים ותהיה נתונה להשפעה איראנית. מדינה כזו תוכל לרסן את השאיפות הלאומיות של הכורדים ושל הקבוצות הסוניות הקיצוניות, המהוות סיכון לאיראן. שלישית, לאיראן יש עניין רב ביציאה מהירה של הכוחות האמריקאיים מעיראק, המהווים בראייתה איום עליה – עדיף תוך דימוי של תבוסה – וכן במניעת קשרים אסטרטגיים, מדיניים וכלכליים ארוכי טווח בין עיראק לארצות הברית לאחר יציאת כוחותיה.

איראן השתמשה בכמה כלים עיקריים לקידום יעדיה אלה. היא סיפקה סיוע צבאי מגוון למיליציות השיעיות החמושות בעיראק, ובכלל זה נשק מתקדם, טכנולוגיות מתקדמות לחדירת שריון בטווחים ארוכים, רקטות ומרגמות, וכן אימונים, סיוע טכני ולוגיסטי ומימון כספי. חלק עיקרי מהסיוע הצבאי הועבר על ידי "כוח אל-קודס" של משמרות המהפכה, שמאות מאנשיו הוחדרו לעיראק כדי להפעיל את המיליציות, תוך שהוא מסתייע גם באנשי חיבאללה. האיראנים גם חדרו למנגנוני הביטחון העיראקיים. איראן עשתה מאמצים רבים, חשאיים וגלויים, כדי להשפיע על תוצאות מערכות הבחירות השונות שנערכו בעיראק מאז 2005 והייתה מעורבת עמוקות, באמצעות קשריה, במגעים להקמת ממשלת הקואליציה בעיראק ב־2010, על בסיס הברית הלאומית השיעית ושותפיה הכורדים. איראן גם שולחת אלפי אנשי דת ותלמידים לעיראק, בעיקר לערים הקדושות בה, לשם השפעה אידיאולוגית וקשירת אנשי דת שיעים עיראקיים אליה, וכן מספקת שירותים סוציאליים לאוכלוסיה העיראקית במקומות שממשלת עיראק אינה מגיעה אליהם – בעיקר בדרום המדינה – כדי לזכות בשל כך לאהדה. ולבסוף, איראן בונה קשרים רשמיים מתרחבים עם ממשלת עיראק וממלאת תפקיד גדל והולך בכלכלת המדינה. היא שותפת הסחר השנייה בגודלה של עיראק, לאחר טורקיה, מספקת חלק חשוב מצריכת החשמל שלה ומפעילה בה בנקים. כך הפכה עיראק לתלויה באיראן בייבוא סחורות מסוימות.

מטבע הדברים, בסיס ההשפעה האיראנית בעיראק הוא העדה השיעית. לאיראן יש קשרים ישירים עם גורמים שיעים רבים בעיראק, ובכללם מפלגות, מיליציות חמושות, מנהיגים פוליטיים, אנשי דת וגופים כלכליים. הארגון הקרוב ביותר לאיראן בעיראק – "המועצה האסלאמית העליונה של עיראק" (ISCI – Islamic Supreme Council of Iraq) – הוקם באיראן ב־1982 ועבר לעיראק לאחר הכיבוש האמריקאי

ב-2003. המיליציה הקשורה בארגון זה, "ארגון בדרי", הוקמה גם היא באיראן, אומנה על ידי משמרות המהפכה ונכנסה לעיראק ב-2003. גם הארגון המתחרה ב-ISCI על ההנהגה השיעית – "צבא המהדי" בהנהגתו של מוקתדא אל-צדר – מקיים ברית טקטית עם איראן, שבמסגרתה היא מעניקה לו סיוע כספי, נשק ותמיכה לוגיסטית, ואף מאמנת את אנשיו באמצעות משמרות המהפכה. אמנם, קיימת חשדנות בין שני הצדדים וקשרי הארגון עם איראן מוגבלים וקצרי ימים, אך כשאל-צדר נמצא תחת לחץ אמריקאי ב-2007 הוא נמלט לאיראן (וחרז ממנה ב-2010). איראן מצדה רואה באל-צדר נכס נגד ארצות הברית. בו בזמן, יש לאיראן קשרים ממושכים גם עם המפלגות הכורדיות הגדולות ועם המיליציה הכורדית העיקרית, הפשמרגה, ואף עם קבוצות סוניות מסוימות.

למרות יכולת ההשפעה חסרת התקדים שאיראן בנתה בעיראק, הישגיה שם עד כה היו מעורבים, וגם ניכר שקיימים גבולות להשפעתה. הארגונים השיעים הגדולים והמיליציות בעיראק מוכנים לקבל סיוע כספי וצבאי מאיראן, אך הם אינם תלויים בו, ועניינם העיקרי הוא במאבק הפנימי במדינה ולא דווקא בסיוע לאינטרסים של איראן. היחסים בין בעלות בריתה של איראן בעיראק רוויים במתחים ומחלוקות, ואיראן נתונה לעיתים לניגודי אינטרסים בתמיכתה בהם. בקרב השיעים בעיראק קיימת מידה של עוינות כלפי איראן וחשד בכוונותיה, וטראומת המלחמה בין איראן לעיראק בשנות השמונים של המאה הקודמת עדיין מעיבה על היחסים בינם לבניה. יש גם מידה של תחרות דתית בין השיעה באיראן ובעיראק, כאשר הערים הקדושות ביותר לשיעה, נג'ף וכרבלא, מצויות דווקא בעיראק, ורוב השיעים בעיראק, כולל בכירי חכמי הדת שלהם, אינם מקבלים את עקרון שלטון "חכם ההלכה" נוסח איראן. אין ספק כי נוכחותה של ארצות הברית והשפעתה הפוליטית בעיראק מהוות בלם חשוב מול ההשפעה האיראנית. איראן השקיעה מאמצים רבים למנוע את חתימת ההסכם המסדיר את היחסים האסטרטגיים בין ארצות הברית לעיראק בנובמבר 2008, אך נכשלה בכך, למרות שבעקבות לחציה על ממשלת עיראק הוכנס בו סעיף האוסר על תקיפת מדינות שכנות משטח עיראק. כל עוד קיימת נוכחות משמעותית של ארצות הברית בעיראק, היא מחזקת את הממשל המרכזי בה ומעניקה לו ולקבוצות השונות במדינה יכולת להתמודד עם השפעתה של איראן.

הקרבה הגיאוגרפית, הזיקה הדתית והעדתית והקשרים הכלכליים בין איראן לעיראק יבטיחו מידה של השפעה איראנית על שכנתה גם בעתיד. עם זאת, מידת ההשפעה תהיה תלויה בכמה גורמים, וראשית לכל במצב היחסים העתידי בין עיראק לארצות הברית: יציאת הכוחות האמריקאיים מעיראק עלולה להסיר מכשול מפני

ההשפעה האיראנית בה, וככל שהקשר ארוך הטווח בין ארצות הברית לממשל העיראקי יתרופף, יגדל המרחב לחיזוק ההשפעה האיראנית בעיראק. גורם שני היא עוצמתה הפנימית של ממשלת עיראק: ככל שזו תהיה חלשה, תגדל תלותה באיראן – ולהפך. גורם שלישי בו תלויה מידת ההשפעה האיראנית בעיראק הוא מצב הביטחון בה. מבחינה מסוימת, הידרדרות במצב הפנימי בעיראק תשחק לידי איראן, משום שסביר להניח שהצדדים הזקוקים לחיזוק יפנו לעזרתה. בסופו של דבר, הרבה יהיה תלוי במגמותיו של הממשל העיראקי בעתיד. ככל שזה ישאף לצמצם את תלותה של ארצו בגורמי חוץ וידגיש את הלאומיות העיראקית, תיפגע ההשפעה האיראנית בעיראק.¹

גם באפגניסטאן יצרה ההתערבות הצבאית האמריקאית הזדמנויות חדשות עבור איראן, כמובן בהיקף קטן יותר מאשר בעיראק. ארצות הברית עשתה שירות חשוב לאיראן על ידי סילוק משטר הטליבאן, שהיה עוין לאיראן. מטרתה של איראן באפגניסטאן היא כפולה: האחת, להביא בהקדם ליציאת כוחות נאט"ו מהמדינה, כדי להסיר את האיום עליה מכיוון זה; השנייה, להרחיב את השפעתה באפגניסטאן, בעיקר במערבה, שם מצוי מיעוט שיעי בעל קשרים מסורתיים עם איראן. לשם כך נוקטת איראן כמה צעדים. כמו בעיראק, "כוח אל-קודס" של משמרות המהפכה מספק ציוד צבאי לטליבאן ולמיליציות אחרות באפגניסטאן ומאמן אותן, למרות העוינות ששררה ביניהם בעבר, כדי להקשות על הכוחות האמריקאיים שם. במקביל, איראן חותרת לבנות יחסים קרובים עם ממשלת כרזאי ומשקיעה סכומים גדולים בסלילת כבישים, באספקת חשמל, בחינוך ובבריאות, בשיתוף פעולה אתה. כמו בעיראק, איראן בונה גם באפגניסטאן מערכת קשרים אישיים עם מנהיגים מכל הקשת הפוליטית, ובעיקר מקרב המיעוט השיעי. כך הופכת איראן לגורם חשוב באפגניסטאן, תוך המתנה ליציאת הכוחות האמריקאיים ממנה.

המעגל סביב ישראל: סוריה, לבנון ורצועת עזה

מעגל האינטרסים הרחב של איראן ושאפתה להגמוניה אזורית מניעים מזה שנים את פעילותה ברוב חלקי המזרח התיכון ואף מעבר לו. בשנים האחרונות חלו שינויים בקשריה של איראן עם חזבאללה ולבנון, עם חמאס ורצועת עזה ועם טורקיה. על אלה צריך להוסיף את אינטרסיה ופעילותה של איראן בשני מרחבים נוספים – מרחב המפרץ ואגן הים הכספי. אלה לא יידונו כאן, משום שלא חלו שינויים בולטים במעמדה של איראן בהם לעומת העבר.

ההיבט החשוב ביחסי איראן עם סוריה הוא שגם בהם לא חלו שינויים משמעותיים. הברית בין שתי המדינות נמשכת מאז עליית המשטר האסלאמי לשלטון בטהראן, ומהווה אחת הבריתות הממושכות ביותר בין שתי מדינות באזור. המשכיות זו מרשימה לאור ההבדלים והניגודים בין שני המשטרים. מפעם לפעם צצים חילוקי דעות ביניהם, בעיקר על רקע עניינה של סוריה לקדם תהליך מדיני עם ישראל וחששה של איראן שהצלחת תהליך זה תתקע טריז ביניהן. איראן צריכה להעריך שאם ייווצרו מבחינתה של סוריה, תנאים להשגת הסדר מדיני עם ישראל, היא לא תיענה ללחצים איראניים לעצור את התהליך. מחלוקות בין שתי המדינות מתעוררות גם לגבי סוגיות בין-ערביות והמערכת הלבנונית. ואולם בדרך כלל, האינטרסים המשותפים גוברים על המחלוקות, ואיראן וסוריה משתפות פעולה ביניהן בסוגיות מרכזיות, ובכלל זה בתחום הצבאי ובחימושו של חזבאללה. במאזן הכוחות בין איראן לסוריה, הכף נוטה בשנים האחרונות בסך הכל לטובתה של איראן, וזאת לאור חיזוק מעמדה האזורי לעומת החלשת מעמדה של סוריה בעקבות יציאתה מלבנון.²

הזירה הלבנונית הייתה תמיד מוקד פעילות חשוב עבור איראן – בגלל מעמדה המתחזק של העדה השיעית במערכת הלבנונית, הקמת חזבאללה וקשריו ההדוקים עם איראן; עקב עניינה הרב של איראן להפוך את לבנון לקו חזית קדמי מול ישראל; ומשום שלבנון נתפסה בעיני איראן כזירת מאבק בין התרבות המערבית לעולם המוסלמי. איראן רואה בחזבאללה סיפור הצלחה, הן בהיותו ארגון שיעי שנבנה על פי הדגם האיראני ובראשו הועמד איש דת, הן עקב עמידתו בקו הראשון מול ישראל באורח היכול לשרת גם את איראן, והן לאור קשריו ההדוקים אתה. משום מכך, חזבאללה מקבל את הסיוע הצבאי והכספי הגדול ביותר בין המיליציות והארגונים הנתמכים על ידי איראן.

מאז מלחמת לבנון השנייה גדלה תלותו של חזבאללה באיראן. הארגון נזקק לאספקת נשק ולסיוע כספי כדי לשקם את יכולותיו הצבאיות מול ישראל, וכן לגיבוי איראני לצרכי פנים. ואכן, איראן היא ספק הנשק העיקרי לחזבאללה, לצדה של סוריה. הנשק שסיפקה איראן לארגון כולל עשרות אלפי רקטות וטילים, שהטווחים שלהם ארוכים מאלה שהיו בידיו לפני המלחמה. שיפור יכולת הפגיעה של חזבאללה בעורף הישראלי משרת לא רק את הארגון, אלא גם את האינטרס האיראני ליצור הרתעה אמינה כלפי ישראל, בין השאר לקראת אפשרות של תקיפה ישראלית על אתרי הגרעין באיראן. חלק חשוב מהסיוע הצבאי, באימונים ובהדרכה, ניתן לחזבאללה באמצעות "כוח אל-קודס", המעורב גם במבצעי הארגון ובקבלת החלטות על ידו. שאלה פתוחה

היא, האם חזבאללה מציית להוראות טהראן בכל מצב, או שהוא משאיר לעצמו חופש פעולה מסוים כאשר העמדה האיראנית נוגדת את אינטרסיו החשובים.

השפעתה של איראן בלבנון העמיקה בשנים האחרונות בעקבות עליית משקלם של השיעים שם, התחזקות כוחו הפוליטי של חזבאללה והשבר במערכת הלבנונית. במאי 2008 הסתיים העימות בין חזבאללה ובין ממשלת לבנון בהסדר שהושג בדוחא, בירת קטר, שבמסגרתו ניתנו לארגון ובעלי בריתו מספיק תיקים בממשלה המאפשרים לו להטיל וטו על החלטותיה. אמנם, בבחירות לפרלמנט הלבנוני ביוני 2009 נכשל חזבאללה בערעור הרוב של מתנגדיו בראשות סעד אל-חרירי, ואולם כוחו בממשלה צומצם אך במעט. החלפתו של ראש הממשלה חרירי בנג'יב מיתאקי הנוח יותר לארגון, מותירה את השפעתו הגוברת בעינה, במיוחד כאשר 18 מתוך 30 התיקים בממשלה מוחזקים בידי חזבאללה ובעלי בריתו.

במקביל להגברת כוחה של איראן בלבנון באמצעות התחזקותן של העדה השיעית ושל חזבאללה, היא פועלת להרחבת השפעתה הישירה במדינה. ביקורו, הראשון מסוגו, של הנשיא אחמדינג'אד בלבנון, ובכלל זה בדרום לבנון, באוקטובר 2010, מסמל את מאמציה של איראן להרחיב את השפעתה מחזבאללה והעדה השיעית לכלל המערכת הלבנונית, על ידי פיתוח הקשרים הביטוראליים וחתימת הסכמים כלכליים עם ממשלת לבנון. במסגרת זו דווח, כי אחמדינג'אד הציע לממשלת לבנון שאיראן תספק נשק לצבאה ותאמן אותו. איראן גם מנהלת פעילות אידיאולוגית הסברתית בלבנון, הן במישורין והן באמצעות חזבאללה, כדי להטמיע את תפיסת "חברת ההתנגדות" – חברה המתגייסת כולה למאבק ארוך טווח נגד ישראל, כשחזבאללה הוא נושא הדגל שלו.³ למרות ההצלחות הרבות בלבנון, קיימות מגבלות על מרחב הגידול בהשפעתה של איראן שם. זאת, משום שיש פוטנציאל של תחרות, חיכוכים וניגודי עניינים בינה לבין סוריה, שאף לה אינטרסים רבים בלבנון וכן השפעה רבה על חזבאללה, וכן משום שיש גורמים רבים בלבנון המסתייגים מהמעורבות האיראנית בה.

במשך שנים ניסתה איראן לחדור למערכת הפלסטינית, משום שהיא זירת המאבק העיקרית מול ישראל, כאשר לאיראן יש עניין רב לעצור את תהליך השלום הישראלי-פלסטיני, ומשום שהיא משפיעה על תהליכים חשובים במזרח התיכון כולו. ואולם בדרך כלל איראן לא הצליחה ליצור מוקדי השפעה בזירה זו, משום שהרשות הפלסטינית נוהרה מקשר הדוק מדי אתה, מלבד בתקופות קצרות, כמו בפרשת ספינת הנשק "קארין-A". מבין הארגונים הפלסטיניים האסלאמיים, "הג'יהאד האסלאמי" היה תמיד קרוב לאיראן, גם מבחינה אידיאולוגית, בעוד שחמאס העדיף לשמור על אי תלות בה ולהיעזר בה רק במידה מוגבלת.

מצב זה השתנה משמעותית בעקבות תפיסת השלטון ברצועת עזה על ידי חמאס ביוני 2007. חמאס נזקק אז בדחיפות לסיוע כספי וצבאי נרחב, לאור האחריות שנטל על עצמו לאוכלוסיית הרצועה, לצורך המשך המאבק בישראל, ועקב ההתמודדות עם המצור שהוטל על הרצועה ובידודו היחסי במערכת הבינלאומית. איראן הייתה יותר ממוכנה לסייע לחמאס, גם במישרין וגם באמצעות חזבאללה. איראן מעבירה לחמאס סיוע כספי, מאמנת את אנשיו ומהווה מקור נשק עיקרי לארגון, המועבר אליו בדרך הים ובנתיבי הברחה דרך סודאן ומצרים. בדרך זאת מבקשת איראן לעודד את מאבקו של חמאס בישראל, לחזק את מעמדו ברצועה ומול הרשות הפלסטינית, לשבש את התהליך המדיני עם ישראל, אם זה יתקדם, ולהרחיב את השפעתה בזירה הפלסטינית.⁴ עם זאת צריך לזכור, כי הזיקה בין איראן לחמאס שונה במהותה מהזיקה בין איראן לחזבאללה. חזבאללה קשור בטבורו לאיראן, אידיאולוגית ומעשית, נבנה על ידיה ותלוי בה. לעומתו, חמאס זקוק לסיועה של איראן, ולשני הצדדים יש אינטרסים משותפים, אך חמאס אינו תלוי באיראן ושואף לשמור על עצמאותו ממנה. מבחינה זו, אין לראות בחמאס זרוע קדמית איראנית כלפי ישראל, כפי שיש לראות בחזבאללה, גם אם בדיעבד הוא משרת את מטרותיה של איראן.

החברות החדשה עם טורקיה

מאז המהפכה האסלאמית התאפיינו היחסים בין איראן לטורקיה במידה של חשדנות הדדית, יריבות ותחרות. אווירה זו הושפעה מהניגודים המהותיים בין שני המשטרים, מהמעורבות האיראנית בטרור ובסיוע לארגונים מיליטנטיים בטורקיה, משיתוף הפעולה הביטחוני בין טורקיה לישראל, מהתחרות בין איראן לטורקיה באגן הכספי ומהפעילות הצבאית הטורקית נגד מורדים כורדיים בצפון עיראק. למרות חשדנות זו, היחסים בין שתי המדינות היו בדרך כלל תקינים, נחתמו ביניהן הסכמים כלכליים חשובים, וגם המשברים שאירעו בהם – דוגמת גירושו של השגריר האיראני מטורקיה ב-1997 משום שנכח בכנס של חוגים אסלאמיים טורקיים – לא הביאו להידרדרות חמורה ביחסים.

בשנים האחרונות, מאז עליית מפלגת הצדק והפיתוח (ה-AKP) לשלטון בטורקיה, חל שינוי במצב יחסים זה, במידה רבה ביוזמתה של הממשלה הנוכחית בטורקיה. השינוי התבטא בהידוק הקשרים הדו-צדדיים, בחילופי ביקורים של ראשי שתי המדינות ובגילוי יתר הבנה מצד טורקיה לעמדותיה של איראן. ואולם ההיבט הבולט ביותר של התקרבות זו היא עמדתה של טורקיה בסוגיית הגרעין האיראני: היא התנגדה

להחמרת הסנקציות על איראן, בכלל זה בהצבעה במועצת הביטחון, וניסתה, יחד עם ברזיל, לתווך ולהציע עסקת פשרה בתחום העשרת האורניום, שלא הייתה מקובלת על ממשלות המערב, אך לו התקבלה, הייתה מקלה על איראן להיחלץ מהלחץ הבינלאומי שבו הייתה נתונה.

עניינה של איראן בהתקרבות זו מובן: היא מסייעת לאיראן לנסות לצמצם את הבידוד החלקי שבו היא מצויה ואת החמרת הסנקציות עליה. החידוש הוא דווקא בעמדתה של ממשלת טורקיה. זו נובעת בעיקר מהאוריינטציה האסלאמית שלה, ממדיניות "אפס הבעיות" עם שכנותיה, אותה מנסה לקדם שר החוץ הטורקי, משיקולים כלכליים, מצרכי האנרגיה הגדלים שלה וממורת הרוח בה כלפי ממשלות אירופה וארצות הברית.

אין לראות בהתקרבות בין איראן לטורקיה ברית של ממש. בין שתי המדינות קיימים ניגודים בסיסיים ניכרים, הן מבחינת אופי המשטרים והן מבחינת האוריינטציה הבינלאומית והאזורית שלהם. לא פחות חשוב הוא הפוטנציאל הניכר של התחרות והיריבות ביניהן על השפעה במרחב המזרח התיכון, על השפעה באגן הים הכספי ומקורות האנרגיה שלו ועל מאחזים בעיראק. קיימים גם ניגודים חשובים במדיניותן: טורקיה לא תוותר על קשריה הבסיסיים עם ארצות הברית והמערב תמורת התקרבות לאיראן; היא מתנגדת לאיראן גרעינית ומודאגת מתוכנית הטילים שלה; ותומכת בתהליך שלום בין ישראל לצדדים הערביים. למרות הניגודים, המדיניות הטורקית משרתת לפי שעה את עניינה של איראן להרחיב את השפעתה באזור.⁵

השלכות הזעזועים במזרח התיכון על איראן

לזעזועים העוברים על המזרח התיכון יש ויהיו השלכות חשובות על מעמדה האזורי של איראן. מאזן הרווח וההפסד שלה הוא מורכב, אך מרוב הבחינות, איראן מצויה בשלב זה בין המרוויחות מהזעזועים.

ראשית, ארצות הברית מתקשה לטפל בהשלכות הזעזועים, ומדיניותה כלפיהם אינה עקבית. מאמציה לזרז את נפילת שלטונו של בעל בריתה הוותיק, מובארכ, פגעו באמינותה בקרב בעלי בריתה האחרים, המוטרדים מהאפשרות שלא יקבלו גיבוי מצידה בעת צרה. התהליך הדמוקרטי שהממשל האמריקאי מבקש לקדם בעולם הערבי מצוי עדיין בחיתוליו ולא ברור אם ועד כמה יתקדם, ואם יתקדם, קיימת אפשרות שגורמים אסלאמיים ינצלו אותו ויגיעו לעמדות כוח במדינות ערביות, ובכך ישחקו לידי איראן.

שנית, העולם הערבי נחלש, שליטיו עסוקים בענייני הפנים שלהם או במאבק על שרידותם, והם מותירים חופש פעולה רחב עוד יותר לאיראן לפעול במרחב. מנהיגי איראן רואים בזעזוע העובר על העולם הערבי המשך של ההתעוררות האסלאמית שהונעה על ידי המהפכה באיראן.⁶ בהקשר זה חשוב במיוחד השינוי שחל במצרים. משטר מובארכ הוביל בשנים האחרונות את המאמץ מצד המדינות הערביות המתונות לבלום את האיום האיראני. מובארכ ראה באיראן ובשלוחיה – חזבאללה, וכן חמאס – איום ואויב שיש להיאבק בהם. מצרים גם סירבה לחדש את היחסים הדיפלומטיים עם איראן, שנותקו על ידי האחרונה אחרי המהפכה האסלאמית. עתה הדברים משתנים. הממשלה שקמה אחרי נפילת מובארכ מדברת על חידוש היחסים עם איראן – אם כי לא הזדרזה לנקוט צעד זה בפועל – ועל שינוי היחס לחמאס. אם "האחים המוסלמים" יהיו גורם חשוב בשלטון המצרי בעתיד, עשוי הדבר לשרת את עניינה של איראן.

שלישית, גם ישראל בין המפסידים. יש כיום סימני שאלה לגבי עתיד יחסי השלום בינה לבין מצרים וירדן, או לפחות לגבי תכניהם. תהליך השלום עם הפלסטינים, שהיה עמוס בעיות גם לפני הזעזועים בעולם הערבי, נכנס כנראה לקיפאון עמוק יותר, וישראל אינה ממחרת לקדמו גם לאור חוסר הוודאות הגובר באזור. מצב זה משרת את עניינה של איראן להכשיל את תהליך השלום.

רביעית, כאשר תשומת הלב האזורית והעולמית מופנית כלפי המאבקים הפנימיים במדינות ערב, פוחתים הפנאי והאנרגיה הדרושים להמשך העיסוק בסוגיית הגרעין האיראני. ואכן, במהלך שנת 2011 לא התקיים משא ומתן כלשהו עם איראן בסוגיה זו וגם לא הופעלו עליה לחצים ממשיים נוספים לעצור את תוכנית הגרעין שלה. מצב זה של חוסר מעש מאפשר לאיראן להמשיך במאמציה לקדם את פרויקט הגרעין שלה כמעט ללא הפרעה.

אלא שהסיפור טרם הסתיים, ומאזן הרווח וההפסד מורכב גם לגבי איראן. הזעזועים במזרח התיכון טומנים בחובם פוטנציאל של סיכונים ניכרים גם לאיראן. באיראן עצמה קיימת תסיסה, שמפעם לפעם פורצת מעל פני השטח. חלק ניכר מהציבור האיראני אינו רוצה במשטר הנוכחי ובמנהיגיו, וגם באיראן יצאו מאות אלפים לרחובות מאותן סיבות שזעזעו את המשטרים הערביים: דרישות לסלק את ראשי המשטר, לפתוח את המערכת הפוליטית, לאפשר חופש ביטוי והתארגנות, לצמצם את משטר הדיכוי ולשפר את המצב הכלכלי. יתר על כן, בצמרת המשטר האיראני נפערו סדקים חמורים וחסרי תקדים: אנשי דת בכירים מותחים ביקורת גם על המנהיג הרוחני חאמנהאי וגם על הנשיא אחמדינג'אד; החריפו מאבקי הכוח והוחלפו האשמות הדדיות גלויות בין אחמדינג'אד ליושב ראש הפרלמנט; וגם נוצר סדק גלוי בין חאמנהאי לאחמדינג'אד על

רקע פיטורי שרים מהמשלה. סדקים אלה אינם קשורים במישרין בתסיסה הפנימית באיראן, אך הם מוסיפים עליה.

בשלב זה המשטר האיראני אינו עומד בפני סכנת נפילה. ההפגנות שנערכו בערי איראן בתחילת 2011 היו מצומצמות יחסית ורחוקות בהיקפן מאלו של יוני 2009. שוב התברר שהכוח הברוטלי הרב שהמשטר הפעיל הספיק כדי להרתיע את ההמונים, וכי עד כה לא התגלו סדקים בנאמנות משמרות המהפכה ומיליצית הבאסיג' למשטר. אבל פוטנציאל השינוי קיים, ו"אפקט הדומינו" עשוי לפעול גם באיראן. שעת המפנה עשויה לבוא כאשר ההמונים הרוצים בשינוי יהיו יותר נחושים להשיגו, בהשפעת האירועים בסוריה או בלוב, כאשר תימצא להם מנהיגות ראויה, וכאשר התארגנות המחאה תהיה על בסיס רחב יותר, ולא רק מקומי. אין ספק כי אם יתחולל מפנה כזה ויביא למהפך שלטוני באיראן, הוא יהיה התוצאה החשובה והמשמעותית ביותר של הזעזוע העובר על המזרח התיכון.

להשפעת הזעזועים באזור צריך להוסיף גם את המאבק המתחולל בבחריין. בחריין היא מדינה זעירה, ואולם לתסיסה העממית שפרצה בה יש משמעות החורגת מעבר לממדיה. רוב אוכלוסיית המדינה היא שיעית, וחלקה נתון להשפעת איראן, המעורבת בחתרנות בה והמזכירה מפעם לפעם את זיקתה ההיסטורית אליה. שינוי בבחריין עלול להשפיע לרעה גם על ערב הסעודית, ואפילו על האינטרסים האמריקאיים, שכן בבחריין נמצאת מפקדת הצי החמישי של ארצות הברית. מסיבות אלו נקטה ערב הסעודית מהלך חריג של שיגור כוח צבאי לבחריין, שנועד לסייע לשליטיה להתגבר על התסיסה הפנימית. בינתיים נראה שעלה בידי הממשל הבחרייני לבלום את ההידרדרות. פרשת בחריין משקפת מאמץ סוני מוצלח לעמוד מול המעורבות האיראנית, גם אם המאבק על עתידה של הנסיכות טרם הסתיים. בשלב זה היא משקפת כישלון כפול של איראן: תפיסתה בעיני מדינות המפרץ כמי שהייתה מעורבת בתסיסה בבחריין, וכישלונה במתן סיוע לשיעים בה.

מעל הכול, המשטר האיראני עלול להיפגע משתי בחינות נוספות: אם בעל בריתו העיקרי, המשטר הסורי, יתמוטט תחת לחץ ההמונים, המשטר הבא בסוריה, בעיקר אם יהיה סוני, עשוי להתקרב לארצות הברית ולמערב ולהתרחק מאיראן. התפתחות כזו עלולה לפגוע גם בהשפעתה של איראן בלבנון ובקשריה עם חזבאללה, העוברים בחלקם דרך סוריה, וכן במצבו של חמאס. זאת ועוד, אם תהליך הדמוקרטיזציה במזרח התיכון יתפוס תאוצה, הוא עלול לפעול נגד המשטר האיראני עצמו, שאופיו ותפיסת העולם שלו מנוגדים לדפוס של דמוקרטיה ליברלית.

סיכום

השפעתה של איראן נמצאת בשנים האחרונות במגמה של התרחבות וחיזוק. תרמו לכך חולשתם היחסית של יריביה וחוסר הצלחתם לבלום את תנופתה, כולל בתחום הגרעין. כן תרמה לכך יכולתה של איראן לנצל את ההזדמנויות שנקרו בפניה ואת החללים שנוצרו במדינות חלשות – דוגמת עיראק, אפגניסטאן ולבנון – וכן את הזדקקותם של ארגונים תת-מדינתיים, כמו חזבאללה, חמאס והמיליציות החמושות בעיראק ובאפגניסטאן, לסיוע איראני. כך, באמצעות מנגנון מאורגן המזרים כספים ונשק, ובסיוע אנשי "כוח אל-קודס" ואנשי דת, עלה בידי איראן לבנות מאחזי כוח והשפעה חשובים גם בסביבתה הקרובה וגם לחופי הים התיכון. מאחזים אלה מעניקים משמעות מעשית ל"קשת הרדיקאלית", המשתרעת מאפגניסטאן, דרך איראן, וממנה לעיראק השיעית, לסוריה ולבנון, עם שלוחות לרצועת עזה ולקהילות השיעיות במפרץ. השגת נשק גרעיני על ידי איראן, אם תקרה, עלולה להעניק תנופה נוספת להשפעה האיראנית, משום שהיא תיצור לחץ נוסף על מדינות באזור להתיישר לפי הקו האיראני. ואולם, להצלחה האיראנית יש גם צד אחר, העשוי להגביל אותה. לגורמים האזוריים המשתפים פעולה עם איראן – למשל בעיראק – יש לעיתים אינטרסים נוגדים ושיקולים אחרים, העשויים להביא לצמצום ההשפעה האיראנית. בנוסף לכך, קיימת חזית רחבה של ממשלות שונות, ובראשן הממשל האמריקאי, המשקיעות מאמצים לבלום את איראן, גם אם הצלחתם עד כה הייתה מוגבלת. זאת ועוד, המזרח התיכון משתנה, ועוצמתו וכיוונו של השינוי אינם ברורים עדיין – גם במידת השפעתם על איראן והתנהלותה. ומעל לכל, באיראן קיים פוטנציאל משמעותי לשינוי המשטר, וגם אם זה טרם התממש, הוא עשוי להתממש בעתיד.

למרות הצלחותיה של איראן, אין ספק שהיא חוששת כיום מפני התפתחויות שליליות שישפיעו עליה – בעיקר מהאפשרות שנפילת משטרים ערביים תעודד מחדש את התסיסה בתוכה ושהמשטר הסורי ייפול ויפיל עמו את הברית עמה. אם התפתחויות אלו יתרחשו, הן יאפילו על הרווחים שאיראן הפיקה עד כה מהזעזועים בעולם הערבי.

הערות

1 Frederic Wehrey et al., *Dangerous But Not Omnipotent*, RAND Corporation, Santa Monica, CA., 2009, pp.107-111; Michael Eisenstadt, Michael Knights and Ahmed Ali, *Iran's Influence in Iraq*, The Washington Institute for Near East Policy, Policy Focus 111, April 2011; Kenneth Katzman, *Iran-Iraq Relations*, CRS Report RS22323, August 13, 2010; יואל גוז'נסקי, "המעורבות האיראנית בעיראק – מניעים, מאפיינים, השלכות", **עדכן אסטרטגי**, כרך 13, גיליון 4, ינואר 2011.

- 2 דוד מנשרי, "למחרת המלחמה בלבנון: העוצמה האיראנית ומגבלותיה", **זמן איראן**, 2, 16 באוגוסט 2006.
- 3 "יצוא המהפכה האיראנית ללבנון", המרכז למורשת המודיעין, 26 בנובמבר 2008; אייל זיסר, "המעורבות האיראנית בלבנון – שורשיה, מהלכיה ויעדיה", **צבא ואסטרטגיה**, כרך 3, גיליון 1, מאי 2011.
- 4 Kenneth Katzman, *Iran: U.S. Concerns and Policy Responses*, CRS Report RL32048, April 18, 2011.
- 5 יואל גוז'נסקי וגליה לינדנשטראוס, "טורקיה ואיראן – לא בהכרח שותפות אידיאלית", **עדכן אסטרטגי**, כרך 14, גיליון 1, אפריל 2011.
- 6 Mehdi Khalaji, "Iran's Policy Confusion about Bahrain", *PolicyWatch*, 1823, The Washington Institute for Near East Policy, June 27, 2011.